

وظیفه معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه قرآن و حدیث

□ سید انور علوی *

چکیده

تربیت اقتصادی فرزندان نیازمند پیش نیازهایی بوده که یکی از آنها، معرفت‌بخشی اقتصادی است. چون معرفت‌بخشی بنیان‌های فکری و شناختی آدمیان را سامان می‌بخشد، از این رو در تربیت اقتصادی، معرفت‌بخشی جایگاه ویژه‌ای دارد و بدون آن تربیت اقتصادی سامان نمی‌یابد. به همین دلیل والدین برای تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه دارند معرفت لازم اقتصادی را به آنان بیاموزند و یا اگر در توان آنان نباشد زمینه تحصیل فرزندان را فراهم سازند. معرفت‌بخشی افزون بر ضرورت تربیتی؛ تبیین آن به صورت تکلیف شرعی والدین هم ثمرات به همراه دارد و آنان برای انجام تکلیف به پشتوانه اجرایی احکام شرعی متکی می‌گردد. از این رو والدین به امید کسب ثواب یا در امان ماندن از عقاب همواره به وظایف خود عمل خواهند کرد و با احساس تکلیف شرعی، والدین با معرفت‌بخشی فرزندان اقدام خواهند کرد.

واژگان کلیدی: قرآن، حدیث، معرفت‌بخشی، تربیت، اقتصاد، فرزندان.

مقدمه

کسب معرفت اقتصادی با تلاش آگاهانه ذهن صورت می‌گیرد که در آن تبیین پدیده‌های مالی و اقتصادی و توضیح واقعیت‌های بازار پولی از طریق شکل‌دهی مفاهیم و فرضیه‌ها را ممکن می‌سازد. از این رو معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی دارای جایگاه مهم است. معرفت‌بخشی یا شناخت، کاربردهای گوناگونی در تربیت اقتصادی فرزندان دارد. چه آن را شاخه از علم بدانیم و یا علم را شاخه از معرفت در تربیت اقتصادی نقش مهم دارد. عامترین مفهوم معرفت مساوی با مطلق علم و آگاهی و اطلاع است و گاهی هم معرفت به ادراکات جزئی اختصاص داده می‌شود و زمانی به معنای بازشناسی به کار می‌رود چنانکه گاهی هم به معنای علم مطابق با واقع و یقینی استعمال می‌گردد. این معانی از معرفت نشانگر آن است که تربیت اقتصادی بر پایه علم و معرفت اقتصادی بنیان گذاشته می‌شود و تربیت اقتصادی بدون آن امکان‌پذیر نخواهد بود. به همین دلیل معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان ارزشمند است. هرچند معرفت‌بخشی و شناخت در انحصار والدین قرار ندارد و از راه‌های گوناگون حاصل می‌گردد. چون معرفت‌بخشی پایه و اساس بسیاری از شناخت‌هاست و فرزندان که با کمک والدین معرفت و شناخت درست از مسایل اقتصادی را کسب کنند، تحلیل رویدادهای اقتصادی برای آنان آسان می‌شود. والدین با تجربه‌ای که در زندگی و کارکرد اقتصادی دارند لازم است معرفت و باورهای اقتصادی نافع را در اختیار فرزندان قرار دهند و آنان را از آزمون و خطا در عملکرد اقتصادی برهانند. معرفت‌بخشی چون نظام باورها و شناخت‌های فرزندان را سامان می‌دهد، نقش مهم در تربیت به خصوص تربیت اقتصادی دارد. بدون معرفت تربیت بدون پشتوانه علمی و معرفتی، جاهلانه، سست و بی‌بنیاد است. این گونه تربیت، صفات مثبت، توانمندی و قدرت به انسان نمی‌دهد. دانش اقتصاد و شناخت از رویدادهای اقتصادی است که با تمرین به صورت صفات، پایدار ظاهر می‌گردد و پس از آن که شناخت‌ها به صورت ملکه و صفات پایدار درآمد و با مهارت‌های اقتصادی همراه گردید، می‌توان گفت که تربیت اقتصادی محقق شده است. از این رو در تربیت اقتصادی مهم است که والدین زمینه آموختن دانش اقتصاد و سپردن مسئولیت‌های

وظیفه معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه قرآن و حدیث □ ۷۱

اقتصادی را به فرزندان فراهم آورند، تا فرزندان با شناخت درست از مسایل اقتصادی، با نظارت و پیگیری مستمر والدین، تربیت اقتصادی آنان، واقعی و کارساز باشد. آیا والدین در تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه و تکلیف معرفت‌بخشی دارند یا نه؟ لازم است نخست از خود معرفت شناخت حاصل گردد که معرفت چیست؟ و اهمیت آن در به سرانجام رساندن تربیت به خصوص تربیت اقتصادی فرزندان به چه میزان است؟

۱. واژه‌شناسی

در واژه‌شناسی، واژگان بنیادی موضوع مورد بحث قرار می‌گیرد، تا از یک سو پرده ابهام از روی این گونه مفاهیم برافتد و از دیگر سوی، خوانندگان با دورنمایی موضوع بحث آشنا گردد.

۱-۱. معرفت‌بخشی

معرفت‌بخشی در لغت

ابن فارس معتقد است معرفت ریشه در واژه «عرف» دارد و از ماده «عین و راء و فاء» دو اصل و مصدر، صحیح از آن به دست می‌آید. (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ۴: ۲۸۱)

مصدر نخست «العُرف» است که دلالت بر پیوستگی و پی در پی بودن اجزای یک مجموعه و اتصال آن به هم دارد. از این رو به یال اسب هم «عُرف» گفته می‌شود که موی آن پیوسته و به هم متصل است. وی واژگان چون العُرفة به معنای زمین هموار و بلندی که در خاک نرم آن گیاه روئیده را نیز از همین باب می‌داند؛ به سبب شباهت آن به «دم اسب» به این اصل و مصدر برمی‌گردد.

مصدر دوم آن «المعرفة» و «العرفان» است که به معنای سکون، آرامش و طمأنینه است؛ چرا که شخصی که به چیزی شناخت پیدا می‌کند، به آن آرامش می‌یابد و عکس آن، کسی که چیز را انکار می‌کند، دچار اضطراب و بی‌قراری‌اند.

معرفت‌بخشی در اصطلاح

شیخ طوسی علم و معرفت را یک چیز می‌داند «ان المعرفة هی العلم بعینه» (طوسی، ۱۴۰۶:

۱۵۵) وی علم را این‌گونه تعریف می‌کند «هو اعتقاد الشیء علی ما هو به مع سکون النفس». (همان) برخی از تعریف‌های اصطلاحی ناظر به تعریف علم است و برخی دیگر ناظر به ویژگی‌های خاصی است که در معنای لغوی معرفت بیان شد. با توجه به اشکالات گوناگون در تعریف‌های فلاسفه و متکلمان، در این میان برخی اندیشوران معاصر اعتقاد یافته‌اند که به دلیل روشن بودن معنای «علم و معرفت» از تعریف آن بی‌نیاز بوده و تعریف‌های موجود را از باب توضیح بیشتر و شرح ال‌اسم می‌دانند و معتقدند امکان تعریف حقیقی معرفت وجود ندارد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۸۷)

۱-۲. تربیت

تربیت در فارسی به «معنای پروردن، آداب و اخلاق را به کسی یاد دادن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن به کار رفته است». (دهخدا، ۱۳۷۲، ۵: ۶۶۰۲) در عربی هم یا از ریشه «ربو» به معنای «رشد، نمو و علو به کار رفته است» (ابن فارس، ۱۴۳۰، ۴۸۳: ۲) یا از ریشه «ربب» «حضانت و در دامان خود پروردن» (فراهید، ۱۴۰۹، ۸: ۲۵۷)، تربیت در اصطلاح علوم تربیتی کاربردهای گوناگونی دارد گاهی «واژه تربیت در معانی اعم از آموزش و تعلیم استفاده می‌شود و مقصود از آن پروریدن همه ساحت‌های وجود انسان است؛ اما واژه تربیت گاهی در برابر تعلیم به کار می‌رود که مقصود از آن پرورش جنبه‌های غیرشناختی متربی است» (اعرافی، ۱۳۷۲، ۱۱: ۱۷۰۶۹) شهید مطهری هم تربیت را «پرورش دادن، استعداد‌های درونی و به فعلیت رساندن آن می‌داند» (مطهری، ۱۴۱۹، ۲۲: ۷۱۶)

۱-۳. اقتصاد

اقتصاد «در لغت از ماده قَصَدَ در معناهای خواستن، نیت کردن، در اندیشه کاری بودن و نیز به معنای قناعت‌ورزی و میانه‌روی به کار رفته است» (طریحی، ۱۳۷۵، ۳: ۱۲۷) در اصطلاح اقتصاد دانان، «مطالعه چگونگی استفاده از منابع کمیاب به منظور تولید کالاهای با ارزش و توزیع بین افراد مختلف» (خلیلی، ۱۳۹۳: ۶) ارسطو علم اقتصاد را تدبیر منزل، یعنی مدیریت خانه و زندگی می‌داند. (ارسطو، ۱۳۵۸، ۱: ۷).

۴-۱. فرزندان

فرزندان جمع فرزند است، در لغت «به معنای بچه و نسل که زاده شده و مولود است» (دهخدا، ۱۳۷۲، ۱۱: ۱۷۰۶۹) در اصطلاح واژه شناسان، فرزند به صورت یکسان بر پسر و دختر و نیز بر مفرد یا جمع اطلاق می‌شود. (فراهید، ۱۴۰۹، ۳: ۷۱) همچنین فرزندان کوچک و بزرگ را به صورت همزمان فرا می‌گیرد.

۲. معرفت‌بخشی در تولید

معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان اگر وظیفه‌ای شرعی والدین باشد، نیازمند ادله‌ی شرعی است، تا بتوان آن را به شارع نسبت داده و آن را تکلیف شرعی والدین دانست. آیا برای معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان می‌تواند مستندات قرآنی و روایی یافت؟

۲-۱. ادله قرآنی

بخشی از آیات قرآن به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم، احکام تولید کالا و خدمات را معرفت‌بخشی می‌کند. چون یاد دادن و یادگرفتن معرفت و دانش را وظیفه مسلمانان دانسته است (کلینی، ۱۳۸۸، ۱: ۳۰) والدین مسلمان در تربیت اقتصادی فرزندان این وظیفه را دارند که معارف دین را در باره تولید آموزش به فرزندان دهند.

قرآن مشاغل برخی پیامبران را گزارش کرده که افزون بر معرفت‌بخشی از کارهای اقتصادی آنان؛ احکام فراوان تکلیفی نیز در آن نهفته است و بر لزوم داشتن درآمد حلال دلالت می‌کند فرقی نمی‌کند که آدمیان در چه پست و مقامی باشند؛ وقتی پیامبران برای گذران زندگی کارهای تولیدی انجام داده اند، برای مکلفان، کسب معرفت اقتصادی و داشتن کار مولد برای معیشت آبرومندانه یک تکلیف شرعی می‌گردد. والدین هم وظیفه دارند برای تربیت اقتصادی فرزندان این معارف از دین را به آنان معرفت‌بخشی کنند.

۱. «وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ» (انبیاء، ۸۰).
«ساختن زره را به خاطر شما به او تعلیم دادیم، تا شما را در جنگ‌ها حفظ کند؛ آیا شکرگزار (این نعمت‌های خدا) هستید؟»

دلالت آیه

این آیه به آموزش ذره سازی حضرت داود توسط خداوند دلالت می‌کند. ذره سازی در زمان‌های پیشین از ابزار دفاع و جنگ بوده است و اکنون نیز صناعی دفاعی به فراخور زمان رشد کرده و از صنایع مولد و اشتغال‌زا است و بخشی از اقتصاد هر کشوری را تولید ابزار آلات نظامی و دفاعی به خود اختصاص داده است که برای ساخت و تولید جنگ افزارهای دفاعی به صورت پیچیده تر به دانش و معرفت علمی نیاز دارد و از طرفی ذره سازی موضوعیتی برای حکم ندارد و می‌توان از آن الغای خصوصیت نمود و معرفت بخشی را به تمام کارهای تولیدی حلال گسترش داد. والدین مسلمان، وظیفه دارند قرآن را ملاک عمل قرار دهند. در تربیت اقتصادی فرزندان معرفت بخشی در تولید را از این آیه الگو گیرند و بر مبنای این آیه معرفت بخشی و ایجاد شناخت بر والدین مستحب می‌شود.

۲. «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود، ۶۱) «اوست که شما را از زمین پدید آورد و خواست که آبادش کنید.» امام علی علیه السلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «خداوند آن را اعلام کرد و مردم را به آبادانی امر کرده است، تا این شغل سبب گذران زندگیشان شود؛ به این نحو که از زمین، دانه‌ها و ثمره‌ها و نظیر آنها از اموری که خداوند برای گذران زندگی قرار داده است، بروید.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۹۰: ۷۴).

دلالت آیه

در این آیه، با اشاره به آفرینش زمین و نعمت‌های فراوانی که خداوند در اختیار انسان قرار داده است، آدمیان را به آباد کردن زمین فرمان داده است که نوعی تولید و کار آفرینی هم به شمار می‌رود. چون قرآن می‌گوید عمران و آبادی زمین را به شما سپرده و به کمک دانش زمین را باید آباد ساخت و آدمیان برای عمران و آبادانی مکلف و وظیفه‌مند شده اند. امر به آبادانی زمین شامل والدین هم می‌گردد چون آنان هم مکلف و مخاطب این آیه است. از این رو والدین در تربیت اقتصادی به فرزندان وظیفه معرفت بخشی دارند با تربیت فرزندان آگاه، توانمند به عمران و آبادانی زمین کمک کنند، تا در بهره برداری از منابع زمین، به محیط زیست آسیب نرسانند و این کار با تربیت اقتصادی و در پیش گرفتن اقتصاد اسلامی حاجتی - قناعتی امکان پذیر است.

۳. «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (واقعہ، ۶۴) «آیا شما آن را می‌رویانید یا ما

می‌رویانیم؟!»

دلالت آیه

این آیه هم بخشی از معارف دین را بیان می‌کند. کسانی که در شغل کشاورزی مشغول تولیداند یا کارآفرین این عرصه‌اند باید از علت العلل آن غافل نباشد و تنها کشاورز در تولید محصول نقش ندارد عوامل بسیاری دست به دست هم داده تا محصول تولید گردد. آموزش این معارف در ایجاد نگرش درست فرزندان به تولید نقش مهم دارد.

۴. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَوْفَ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ» (انفال، ۶۰) «هر توانی که در اختیار دارید، برای مقابله با آنها {دشمنان}، آماده سازید و (همچنین) اسبهای ورزیده (برای میدان نبرد)، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از اینها را، که شما نمی‌شناسید و خدا آنها را می‌شناسد! و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید، بطور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد.»

دلالت آیه

این آیه معرفت‌بخش، دلالت بر تقویت بنیه دفاعی دارد. چون خطاب در آیه عام است و متوجه تمامی مسلمانان است. کلمه "اعداد" به معنای تهیه کردن چیزی است که انسان به وسیله آن به هدف دیگری می‌رسد و «مَا اسْتَطَعْتُمْ» یعنی هرچه که در توان باشد "مِنْ قُوَّةٍ" هم نکره است افاده عموم می‌کند. عمومیت این آیه فراتر از تولیدات صنایع دفاعی است و شامل تفکر، اندیشه و جهاد تبیین و تراوشات فکری و غیره را برای مقابله با دشمن می‌شود و در ساحت اقتصاد، تولیدات داخلی و خودکفایی هم بخش از تقویت بنیه‌ای دفاعی است چون در این عصر جنگ‌ها به سوی جنگ‌های اقتصادی کشیده شده است.

۲-۲. ادله روایی

با توجه به اهمیت اطلاع رسانی معارف دین و شناساندن تکالیف به مسلمانان، احادیث فراوانی در این باره گردآمده است، «بَابُ فَضْلِ الزَّرَاعَةِ» (کلینی، ۱۳۸۸، ۵: ۲۶۰) تولید محصولات کشاورزی و «استحباب زراعت و درختکاری و حفر چاه و احداث قنات، نهر و آداب آنها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۰: ۶۳) که همه بر کار تولیدی دلالت دارند این احادیث بر علم و دانش مسلمانان می افزاید. از طرف دیگر سفارش پیشوایان دین به انجام درست تکالیف، همه نیازمند علم و معرفت بخشی است. احادیث از یک طرف بیان کننده معارف دین درباره اقتصاد اسلامی از تولید گرفته تا الگوی درست توزیع و مصرف صحیح بوده و آن را به خوبی انعکاس داده است و از سوی دیگر احادیث با تفسیر آیات اقتصادی ادله‌ی فقهی را تشکیل داده و حکم شرعی معرفت بخشی را نیز بیان می کنند.

۱. «عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَلِيٍّ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «طَلَبُ الْكَسْبِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۷: ۱۰۳) «پس از نماز، کار کردن (و داشتن کسب و کار) فریضه‌ای دیگر است.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب الكلینی علی بن ابراهیم عن ابيه عن النوفلي (حسین بن یزید، امامی و ثقه) عن السكونی (غیر امامی و ثقه، (حلی، ۱۴۱۷: ۱۹۹) عن ابي عبد الله ع... به خاطر سکونی که غیر امامی و توثیق شده، حدیث موثق است.

دلالت حدیث

این حدیث بر بخشی از معرفت اقتصادی دلالت دارد اول اینکه کسب روزی حلال را فرض می داند که تعلیم آن به فرزندان بر والدین نیز فرض است. چون ندانستن این معارف از دین سبب می شود فرزندان حلال و حرام الهی را به درستی رعایت نکنند. از این رو معرفت بخشی بیشترین نقش را در کسب رزق حلال دارد. نکته دوم کسب روزی حلال، متضمن معرفت و آگاهی از احکام، مقدمات و ملزومات آن است. معارف که دین در اختیار آدمیان می گذارد

چگونگی کسب درآمد با جواز شرعی را بیان می‌کند و این معارف احکام زیر شاخه‌های از دانش اقتصاد، مانند تولید، تجارت و غیره را نیز بیان می‌کند که همه‌ی این مقدمات برای معرفت‌بخشی و توانمند شدن در عرصه اقتصاد و نیز یافتن شغل مناسب، ضروری است. نکته سوم حدیث حلال و حرام شرعی را معرفت‌بخشی می‌کند که بر والدین از باب ارشاد جاهل لازم است تا فرزندان را در کسب درآمد حلال یاری کنند، تا آنان گرفتار حرام نشوند. از این رو دلالت حدیث شامل وظایف معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی می‌گردد. نکته چهارم دلالت می‌کنند که کسب درآمد به مردان اختصاص ندارند و زنان هم می‌تواند برای کسب درآمد حلال کارهای مولد انجام دهند.

۲. «...مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَيْفِ الْأَزْدِيِّ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ ع لَا تَدْعُ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ حَلِّهِ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى دِينِكَ وَاعْقِلْ رَاحِلَتَكَ وَتَوَكَّلْ.» (مفید، ۱۴۱۴ق: ۱۷۲) «امام صادق علیه السلام فرمود: طلب روزی حلال را فرو مگذار، که روزی حلال تو را در دینداری کمک می‌کند؛ شترت را ببند و بر خدا توکل کن.»

سند حدیث: درسلسله سند أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی المعروف بابن عقدة (ثقه و غیر امامی) به دلیل روایان غیر امامی و توثیق شده حدیث موثق است.

دلالت حدیث

بر اثر معرفت نادرست، برخی از مکلفان، کار و کسب معیشت را با توکل به خدا اشتباه گرفته بودند، مقدر بودن روزی و تضمین شدن آن از سوی خداوند را به معنای در خانه نشستن و انتظار کشیدن برای روزی از جانب خدا، بدون کار و تولید پنداشتند، این حدیث برای تصحیح این گونه اندیشه باطل صادر شده است. چون پیشوایان دین افزون بر داشتن توکل به خداوند، خود برای کسب روزی حلال تلاش کرده‌اند. درست است که خداوند روزی را ضمانت نموده و هم زمان خدا به کار و تلاش نیز فرمان داده است.

پس نباید روزی تضمین شده را بر آنچه خداوند واجب نموده (کار و تولید) ترجیح داد. تضمین روزی از سوی خداوند به تلاش و کوشش خود انسان مشروط شده است. جمله «وَ اعْقِلْ رَاحِلَتَكَ وَ تَوَكَّلْ» بر کار و توکل به خدا به صورت هم زمان دلالت دارد. این حدیث

نشان می‌دهد که معرفت‌بخشی درست در تصحیح اندیشه‌ها سودمند است به همین دلیل والدین بر مبنای این حدیث وظیفه معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی دارند تا برای فرزندان وی اندیشه‌های باطل شکل نگیرد و توکل به خدا را به جای کار و تولید نشانند و همراه با کار و تلاش به خداوند هم توکل کنند.

۳. «... إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا وَأَفْضَلُهَا جُزْءٌ أَطْلَبُ الْحَلَالَ.» (صدوق، ۱۳۳۸: ۳۶۷) «عبادت هفتاد جز است که با فضیلت‌ترین آن در کار برای روزی حلال است.»

سند حدیث: در سلسله سند إسماعیل بن مسلم (ثقه و غیر امامی) است از این رو حدیث موثق است.

دلالت حدیث

این حدیث مانند دیگر احادیث این باب، معرفت‌بخش است و نگرش اسلام به اقتصاد و رزوی حلال را بیان کرده است. نکته اول، کار اقتصادی برای کسب روزی حلال در عین مادی بودن معنوی و عبادی شمرده شده و اسلام کار اقتصادی را هم‌تراز عبادات می‌داند. دوم اینکه بیشترین سهم از عبادات را کار اقتصادی به خود اختصاص داده است. وقتی اشتغال به کار برای کسب روزی حلال چنین اهمیت و جایگاه بلندی می‌یابد، معرفت‌بخشی آن و گاهی از این معارف دین نیز در تربیت اقتصادی مهم و حیاتی است. این معارف از دین در جامعه اسلامی همواره مغفول مانده مسلمانان کارهای اقتصادی را عبادت نمی‌دانند که لازم است توسط والدین یا دیگر آموزگاران به فرزندان آموزش داده شود تا فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی کسب رزق حلال را عبادت شمارند.

۲-۳. سیره عقلاء

وظیفه معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان نیز یک فرایند عقلانی بوده و سیره عقلای عالم بر این بوده است که والدین معرفت اقتصادی را در اختیار فرزندان قرار می‌داده‌اند.

از سوی دیگر عقلا بی‌کاری را برای جامعه مشکل‌آفرین دانسته و خطر بی‌کاری و نداشتن درآمد را برای جامعه بحران‌زا می‌دانند. «چون بی‌کاری مهم‌ترین علت ناهنجاری و افزایش بزهکاری‌های اجتماعی است و ارتباط افزایش بی‌کاری با افزایش ناامنی در جامعه اثبات شده و انکار ناپذیر است». (مداح: ۱۳۹۰: ۱۳۷) با کار، اشتغال و درآمد می‌توان بسیاری از مشکلات اجتماعی را برطرف نمود. کسب دانش و معارف اقتصادی یکی راه‌های مشکل‌بی‌کاری است. از این رو وظیفه معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان مورد تأیید عقلا است. چون این سیره از سوی شارع ردع نشده و آیات و روایات فراوان که در این موضوع گردآمده تأیید کننده آن است. چون سیره دلیل لبی است و باید به قدر متیقن آن استناد کرد.

۳. معرفت‌بخشی در توزیع

توزیع به فرایند رساندن کالا یا خدمات به دست مشتریان برای استفاده یا مصرف است. این فرایند اقتصادی هم نیازمند به دانش و معرفت است. والدین در تربیت اقتصادی فرزندان ناگزیر از آن است به فرزندان راه توزیع کالا و خدمات را بیاموزد تا چرخه‌ای اقتصاد تکمیل و تربیت اقتصادی فرزندان به درستی انجام گیرد. ادله‌ی فقهی، هم معرفت دینی را افزایش می‌دهد و هم حکم فقهی آن را بدست می‌دهد.

۳-۱. ادله قرآنی

برخی از آیات قرآن احکام و فرمان دین اسلام را درباره توزیع کالا و خدمات را معرفت‌بخشی و می‌کنند، تا این بخش از اقتصاد هم مطابق نگرش دین اسلام انجام شود. بازرگانان بیشترین نقش را در توزیع کالا و خدمات دارند، از این رو در دین اسلام درباره‌ای این شغل معارف فراوان پدید آمده است تا توزیع کالا و خدمات به صورت حلال انجام گیرد. والدین وظیفه دارند این معارف را در فرایند تربیت اقتصادی به فرزندان بیاموزند.

۱. «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا» (بقره: ۲۷۵) «خداوند تجارت را حلال و ربا را حرام

نموده است.»

دلالت آیه

این آیه بر حلال بودن بیع و تجارت و حرام بودن ربا دلالت می‌کند. فقیهان بسیار در این مساله تحقیق نموده‌اند و بسیاری از معرفت خرید و فروش را از نگرش اسلام بیان کرده‌اند از دیدگاه شیخ انصاری احل الله البیع به معنای حلال بودن تمام تصرفات در کالای خریداری شده است. (انصاری، ۱۴۱۹ق، ۵: ۱۹) بیع و تجارت از جمله مشاغل است که توزیع کالا و خدمات را بر عهده دارند، چون دو مقوله حلال و حرام در توزیع کالا و خدمات وجود دارد، این آیه مسلمانان را به تجارت حلال سفارش کرده و از ربا در عرصه توزیع برحظر داشته است. برای در امان ماندن از حرام و عمل به حلال در توزیع و تجارت هر توزیع کننده‌ای نیاز به معرفت بخشی دارد. والدین می‌توانند فرزندان را به این فرمان خداوند آشنا کنند. از این رو وظیفه‌مندند معرفت لازم را برای آنان فراهم آورند، تا آنان در توزیع کالا با شناخت کامل از حرام اجتناب ورزند.

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (نساء: ۲۹) «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال یکدیگر را به باطل (حرام) نخورید مگر اینکه تجارتي با رضایت شما انجام گیرد.»

دلالت آیه

«إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ»، «استثنای منقطع از قانون کلی تصرف در اموال دیگران است. مگر این که از راه تجارت (تملک با عقد) و آن هم با رضایت دو طرف عقد معامله باشد» (انصاری، ۱۴۱۹ق، ۳: ۳۴۷) بنابراین، این آیه دلالت می‌کند که تمام مبادلات مالی و انواع تجارت و توزیع کالا و خدمات باید از روی رضایت طرفین و به صورت مشروع انجام گیرد و مشروع بودن داد و ستد، در صورتی است که دستورات اسلام در تجارت رعایت شود. برای رسیدن به توزیع و تجارت سالم و حلال، لازم است مسلمانان نخست تربیت اقتصادی شده باشند و معرفت دینی کسب نموده باشند. این آیه فرمان می‌دهد که شناخت حلال و حرام در تجارت لازم است و والدین نیز وظیفه دارند از باب امر به امر یا ارشاد جاهل در تربیت اقتصادی، فرزندان را بر مبنای قوانین اسلامی پروراند و معرفت لازم را در مسائل مربوط به

معاملات و مبادلات مالی در اختیار فرزندان قرار دهند. فقیهان در توزیع به این آیه استدلال می‌کنند و احکام تکلیفی توزیع کالا و خدمات را بدست می‌آورند.

۳. «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مانده: ۱) «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به قراردادهای وفا کنید.»

دلالت آیه

این آیه بر وفای به عهد دلالت می‌کند و «أَوْفُوا» فعل امر است و این کار بر همه‌ای مکلفان الزام آور است. در توزیع کالا و خدمات قراردادهایی بسته می‌شود. وفای به عهد در توزیع کالا و خدمات مانند هر عقد و پیمانی به استناد این آیه، الزام آور است و خطاب در این آیه عام است. «آمنوا» شامل والدین مسلمان هم می‌شود و این خطاب همه‌ی مکلفان را به وفا کردن به قراردادهای فرا می‌خواند قرار دادهای که در زمینه‌ای توزیع کالا و خدمات منعقد می‌گردد نیز شامل این آیه می‌گردد و دلالت می‌کند که مسلمانان وقتی به کاری اشتغال ورزید باید به تمام قرار دادهای و پیمان‌های مشروع پایدار بمانند. درستی انجام این فرمان الهی نیاز به معرفت‌بخشی دارد، تا مسلمانان از زوایای این وظیفه آگاه نگردند؛ آن را رعایت نخواهند کرد. والدین نیز در تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه معرفت‌بخشی را دارند، تا فرزندان از احکام تکلیفی خود آگاه گردند. اوفوا، فعل امر است و دلالت بر وجوب می‌کند.

۴. «...قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ» (اعراف: ۸۵). «... حق پیمانه و وزن را ادا کنید و از اموال مردم چیزی نکاهید؛ و در روی زمین، بعد از آنکه (در پرتو ایمان و دعوت انبیاء) اصلاح شده است، فساد نکنید. این برای شما بهتر است، اگر بایمان هستید.»

دلالت آیه

این آیه معارف از دین، درباره توزیع و ویژگی‌های آن را در قالب داستان حضرت شعیب عليه السلام بیان می‌کند، معرفت‌بخشی این آیه نشان می‌دهد که پیغمبر خدا پس از دعوت مردم به یکتاپرستی، به مبارزه با ناهنجاری‌های اجتماعی و اخلاقی و اقتصادی برخاسته است. این آیه به ما می‌گوید که پیغمبر خدا مردمانی را که در توزیع مطابق نگرش دین رفتار نمی‌کردند،

کم‌فروشی و تقلب و تزویر در معامله می‌کردند، نخست آنان را از این کار باز می‌دارد و با معرفت‌بخشی، راه درست توزیع کالا و خدمات را برای آنان بیان می‌کند، تا مردم حق پیمانانه و توزین را ادا کنند و از حقوق مردم و مصرف‌کننده، چیزی فرو نکاهند. این معارف باید با تربیت اقتصادی فرهنگ سازی شود و والدین با تربیت فرزندان خود به این فرایند کمک می‌رساند.

«فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ» این فراز از آیه به نکته مهم اشاره می‌کند و آن اطلاع رسانی از رعایت حق مصرف‌کننده است. حق پیمانانه و وزن را ادا کردن و از حقوق مردم چیزی نکاستن، به معنای رعایت حق مصرف‌کننده است. در توزیع کالا و خدمات رعایت حقوق مصرف‌کننده مهم است برای همین خیانت و تقلب در این کار حرام شده است؛ صیانت از حقوق مصرف‌کننده، پایه‌های اطمینان و اعتماد عمومی را نسبت به نظام توزیع استوار می‌سازد. چون اعتماد مردم به بخش توزیع از بزرگترین پشتوانه‌های اقتصاد است، به همین دلیل، یکی از موضوعات مهم در توزیع که از نگاه حضرت شعیب رضی الله عنه پوشیده نمانده و آن را برای توزیع درست برای مردم معرفت‌بخشی نمود. چون حضرت شعیب نخست با نهي کردن از کم‌فروشی، آنان را به سوی اصلاح چرخه‌ای توزیع فراخوانده است و سپس در نوبت دوم مردم را به ایفاء کیل و وزن امر کرد تا توزیع درست انجام گیرد و از کم دادن حق مردم نهي نمود و به این ترتیب افزون بر عدالت در توزیع رعایت حقوق مصرف‌کننده هم در دستور دین قرار دارد.

۲-۳. ادله‌ی روایی

دانش‌افزایی از چگونگی توزیع، افزون بر آیات در روایات هم انعکاس یافته است که از آن به معرفت‌بخشی تعبیر می‌گردد. یکی از اصول مهم را که ادله‌ی روایی در توزیع کالا و خدمات، می‌خواهد معرفت‌بخشی کند اصل عدالت محوری است.

۱. «وَلْيَكُنِ الْبَيْعُ بَيْعًا سَمَحًا بِمَوَازِينِ عَدْلٍ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳) «امام علی رضی الله عنه می‌فرماید: باید خرید و فروش، (توزیع کالا و خدمات) به سادگی و با موازین عدالت انجام گیرد» در اقتصاد اسلامی اجرای عدالت که در تمام فعالیت‌های بازرگانی توجّه شده است، به گونه‌ای تأکیدی در

سخنان معصومان انعکاس یافته است. از دیدگاه معارف دینی، مقدار سود، باید بر پایه قانون عرضه و تقاضا تعیین گردد و به اندازه‌ای باشد که هزینه‌های کارهای تولید و توزیع کالا و خدمات، را جبران کند، عادلانه سود بردن، به این است که به هیچ یک از دو طرف داد و ستد، زیان نرسد، این سخن از دیدگاه امام علی علیه السلام مورد تأیید است.

۲. «... لَا يَجْحَفُ بِالْفَرِيقَيْنِ مِنَ الْبَائِعِ وَالْمُبْتَاعِ...» (همان) «امام علی علیه السلام فرموده با نرخ‌هایی که بر فروشنده و خریدار زیانی نرساند»

دلالت حدیث

پیشوایان با تقاضای برخی مردم برای قیمت‌گذاری کالاها خدمات و تعیین قیمت دستوری بر توزیع کنندگان، همواره مخالفت می‌ورزیدند، چون قیمت‌گذاری، را شرایط عرضه و تقاضا در بازار تعیین می‌کند و برای جلوگیری از زیانمند شدن توزیع کنندگان و مصرف کنندگان نباید به روند عرضه و تقاضا اخلال ایجاد نمود. از این رو، سودگرفتن بیش از اندازه، در اقتصاد اسلامی ناپسند است. برپایه معرفت‌بخشی دین، سزاوار است خریدار برای زیانمند نشدن، از توزیع کننده تخفیف بخواهد، چون درخواست کاهش قیمت که در میان مردم دنیا رایج است، این مساله در سیره اقتصادی و سخن پیشوایان معصومان نیز یافت می‌گردد. (ر.ک؛ کلینی، ۱۳۸۸، ۴: ۵۴۶) چون نظام توزیع بر پایه‌ای سودآوری بنا نهاده شده است و زیانمندان نه پاداش در پیشگاه خداوند دارند و نه کسی از آنان ستایش می‌کند.

می‌توان نتیجه گرفت که توزیع کننده مکلف است کالاهای مرغوب و خدمات مطلوب را به مصرف کننده ارائه کنند. رساندن کالاهای مرغوب و با کیفیت افزون بر آثار و برکات که برای توزیع کننده دارد، این کار به گونه‌ای سبب رضایتمندی مصرف کنندگان شده و اعتماد جامعه به نظام توزیع را به دنبال دارد.

۳. «...إِشْتَرِ الْجَيِّدَ وَ بَعْ الْجَيِّدَ، فَإِنَّ الْجَيِّدَ إِذَا بَعْتَهُ قِيلَ لَهُ: بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ وَ فِيمَنْ بَاعَكَ» (کلینی، ۱۳۸۸، ۵: ۲۰۲) «امام صادق علیه السلام می‌فرماید: [کالاهای] مرغوب بخر و بفروش، هرگاه جنس مرغوب بفروشی گفته می‌شود خدا به تو و به کسی که به تو فروخته، برکت دهد.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب عن محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن یعقوب بن یزید عن عنتر الوشاء عن عاصم بن حمید قال قال لی أبو عبد الله ع - تمامی راویان این حدیث ثقه و امامی اند، حدیث صحیح است.

دلالت حدیث

این حدیث توزیع کنندگان نیک اندیش راستایش می کند که دلالت بر توزیع کالای مرغوب و با کیفیت دارد و این کار خدا پسندانه بر دوش توزیع کنندگان است. رساند کالای با کیفیت و با دوام افزون بر اینکه خدمت به خلق خدا شمرده می شود؛ رعایت حقوق مصرف کنند را هم تامین می کند. بیان شد که توزیع کالای مرغوب سبب جلب اعتماد مصرف کننده نیز می گردد که اعتماد در اقتصاد بسیار مهم و ارزشمند است. هرچند که مقصود از توزیع کالای مرغوب به معنای کالاهای گرانبیامت و پر زرق و برق نیست، این معارف در تربیت اقتصادی فرزندان باید آموزش داده شود.

از طرفی هرکاری که سبب آسیب رساندن به معیشت مردم گردد از نگاه اسلام حرام است و این معارف لازم است در جامعه اسلامی و مخصوصا در بخش توزیع نهادینه و فرهنگ سازی شود. والدین هم در تربیت اقتصادی فرزندان این معارف را به آنان یاد دهند تا پس از تربیت اقتصادی با توزیع اعتماد ساز به معیشت مردم کمک نمایند و از زیان رساندن به آنان اجتناب کنند.

۴. معرفت بخشی در مصرف

دین اسلام برای آن و مصرف کنندگان، قانون و مقررات خاص خود را دارد. رعایت نکردن دستورات اسلام در چگونگی مصرف، آدمیان را گرفتار حرام و عقاب الهی می کند. از این رو بر پایه ای ادله ی قرآنی و روایی، والدین مکلف اند فرزندان را از گرفتار شدن به عذاب الهی، صیانت کنند که در بخش مصرف، تربیت اقتصادی فرزندان، اسراف و تلف نکردن نعمت های خداوند و مشارکت در تولید و توزیع است.

۴-۱. ادله قرآنی

۱. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (انعام: ۱۴۱) «و اوست کسی که باغهایی با داربست و بدون داربست، و درخت خرما، و کشتزار با میوه‌های گوناگون آن، و زیتون، و انار، شبیه به یکدیگر و غیر شبیه پدید آورد. از میوه‌های آن - چون ثمر داد - بخورید، و حق [بینوایان از] آن را روز بهره‌برداری از آن بدهید، و [لی] زیاده‌روی نکنید که او اسرافکاران را دوست ندارد.»

دلالت آیه

این آیه دانش و معرفت مهم درباره ویژگی نظام اقتصادی اسلام، در بخش مصرف را بیان می‌کند. «وَلَا تُسْرِفُوا» نص صریح در بیان یکی از ویژگی‌های مصرف در اقتصاد اسلامی است، که بایستی مردم در این نظام اقتصادی، قناعت‌ورز باشند و فرزندان خود را بدور از اسراف تربیت کنند. از این رو دانش و معرفت که در بخش مصرف برای تربیت اقتصادی فرزندان با وظایف والدین لازم است، این آیه در اختیار می‌گذارد و بازگشت به اقتصاد قناعت‌ورز را هم الزام می‌کند تربیت اقتصادی بر پایه دستور این آیه، فضیلت محور است. طمع، حرص، بخل و غیره در اقتصاد اسلامی راه ندارد. جمله «وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ» حرص و طمع را با پرداخت حقوق مستمندان از انسان دور می‌کند که از آموزه‌های دیگر دین نیز این مساله قابل استخراج است. مصرف به معنای قرآنی آن را آیه مورد بحث معرفت‌بخشی می‌کند و آدمیان را با فعل امر به آن الزام می‌کند. حکم شرعی مصرف به قدر لازم، مجاز و مشروع است. چون نیازهای حیاتی را تامین می‌کند؛ ولی اسراف کردن حرام است، آیه مورد بحث معارف از درست مصرف کردن را به آگاهی مکلفان می‌رساند که والدین وظیفه‌مندند فرزندان را از معارف این آیه مطلع نمایند. معارفی را که این آیه می‌آموزد در باره وظیفه همه‌ی مردم به خصوص والدین است که برای عملیاتی شدن فرمان آیه در اسراف نکردن، همه‌ی والدین فرزندان خود را بر مبنای دانش و معرفت اعلام شده توسط این آیه تربیت کنند و در عرصه‌ای اقتصاد، قناعت محور زندگی کنند. می‌توان با تربیت اقتصادی فرزندان به نگرش قرآن به اقتصاد پاسخ مثبت داده و در فضای

زندگی کرد که از امنیت و سلامت برخوردار بوده و در حد توان به رونق بخشی ارزش‌های اقتصادی به معنای قرآنی آن کوشید و افزون بر عمل به نظام اقتصاد اسلامی، خود را در برابر تقاضاهای کاذب و تبلیغات شرکت‌های تولیدی حفظ نمود و این وظیفه معرفت‌بخشی از آیه مورد بحث به خوبی استخراج می‌گردد.

قرآن کریم برای معرفت‌بخشی درباره اسراف تنها به یک آیه اکتفا نکرده و در آیات گوناگون و مناسبت‌های مختلف دستور می‌دهد که هرگز از اسراف کاران پیروی نکنید: «و لا تُطیعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ» (شعرا: ۱۵۱) اسراف و تبذیر، به دلیل حرام بودن افزون بر زیان به نظام معیشتی مردم؛ سبب سقوط معنوی و دور شدن آدمیان از مقام قرب الهی نیز می‌گردد. محرومیت اسراف کاران و تبذیر کنندگان از دوستی و هدایت خاص خداوند و گمراهی و هم‌سانی با شیاطین، از پیامدهایی است که قرآن کریم به آن اشاره می‌کند. (اسراء: ۲۷)

برخی از آیات قرآن کریم افزون بر اسراف نکردن، جواز مصرف را «طیب» بودن و معیار حرمت و ممنوعیت را ناپاک بودن قرار داده است. که همگی این معارف در باب مصرف باید در تربیت اقتصادی فرزندان معرفت‌بخشی شود.

۲. «قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (انعام: ۱۴۵) «بگو: در میان آنچه بر من وحی شده است چیزی را که خوردن آن حرام باشد نمی‌یابم، جز مردار یا خون ریخته یا گوشت خوک که پلید است یا حیوانی که در کشتش مرتکب نافرمانی شوند و جز با گفتن نام الله ذبحش کنند. اگر کسی ناچار به خوردن گردد هر گاه بی میلی جوید و از حد نگذراند بداند که خدا آمرزنده و مهربان است.»

دلالت آیه

این آیه دلالت می‌کند که در بخش مصرف، همه‌ی مسلمانان، باید پاک و پاکیزه یا حلال بودن کالای مصرفی را بدانند و پس از اطمینان از این که کالای مصرفی در دین، حرام اعلام نشده است، آن وقت نوبت به آگاهی یافتن و معرفت‌بخشی و پایبندی به شرط دوم، یعنی اسراف نکردن می‌رسد. در هر سه بخش از اقتصاد، برای تربیت اقتصادی فرزندان، والدین وظیفه دارند این

شرایط را اطلاع‌رسانی و معرفت‌بخشی کنند تا فرزندان گرفتار حرام خوری نشده و به آتش جهنم و عقوبت الهی گرفتار نگردند.

افزون بر آنچه بیان شد معرفت‌بخشی برای درست مصرف کردن در تربیت اقتصادی با انجام فرمان الهی همراه می‌گردد که در این نگرش افزایش معرفت مصرف‌کننده، سبب تسهیل تربیت اقتصادی وی می‌گردد. افراد که به درست مصرف کردن پایبندند برای جامعه سودمند بوده چون تنها در اندیشه تأمین نیازهای خود و بستگان خود نبوده؛ بلکه در حد توان به رفع نیازهای محرومان و افراد کم‌برخوردار جامعه نیز می‌اندیشند. از سوی دیگر، با معرفت‌بخشی درست از دستورات دین، حرص، طمع و بخل با تربیت اقتصادی کنترل می‌گردد و فرزندان تربیت شده به سهولت مازاد نیاز خود را در راه فقرزدایی و کارآفرینی به کار می‌گیرند و با معرفت‌بخشی در باره مصرف درست دانش و عملکردها بهبود می‌یابد، صفات پایدار ایثار و فداکاری و دیگر کمالات انسانی در فرزندان و تربیت‌شده‌گان پرورش می‌یابد. عملیاتی شدن همه‌ی معارف دین در باره تولید، توزیع و مصرف درست که بیان شد بستگی به انجام وظایف تربیتی والدین دارد.

۴-۲. ادله روایی

روایات که از مصرف درست کالا و خدمات در اسلام اطلاع‌رسانی می‌کنند، برای اهداف خاص، این معارف را در اختیار آدمیان می‌گذارند، و این معارف مجموعه‌ای از روایات را تشکیل می‌دهد که در آن معصومان علیهم‌السلام در تلاش بوده‌اند تا مساله درست مصرف کردن را در جامعه و در میان مسلمانان نهادینه کنند و آن را به فرهنگ مردم تبدیل نمایند. چون مهم است که مردم تنها مصرف‌کننده کالا و خدمات نباشند و در نگرش اسلام ضروری است همراه با مصرف کردن درست (اسراف نکردن) در چرخه اقتصاد و تولید هم نقش داشته باشند. از این رو مصرف‌کننده؛ باید تولیدکننده یا توزیع‌کننده هم باشند. با معرفت‌بخشی که دین انجام می‌دهد، آشکارا نشان می‌دهد که مصرف‌کننده‌ای که تولیدکننده نباشد از منظر دین و پیشوایان معصوم نامطلوب و منفوراند

۱. «عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مَرْوَكِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عُبَيْدٍ قَالَ قَالَ أَبُو

عَبْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عُبَيْدُ إِنَّ السَّرْفَ يورِثُ الْفَقْرَ وَ إِنَّ الْقَصْدَ يورِثُ الْغِنَى.» (کلینی، ۱۳۸۸، ۴: ۵۳) «عبید گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: ای عبید! همانا اسراف، فقر و ناداری و میانه‌روی، توانگری می‌آورد.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب الکلینی (امامی و ثقه) عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد (بن خالد البرقی، امامی و ثقه) عن مروك بن عبید (امامی و ثقه، کشی، ۱۴۰۴ق: ۵۶۳) ... همه سلسله راویان امامی و ثقه‌اند و این حدیث صحیح است.

دلالت حدیث

این حدیث هم مانند احادیث پیشین بخش دیگری از معارف دین درباره درست مصرف کردن را معرفت‌بخشی می‌کند. قناعت و رزوی را سبب توانگری و اسراف را باعث فقر و فلاکت اعلام می‌کند. هدف شارع از معرفت‌بخشی در باره درست مصرف کردن، فرهنگ سازی این نگرش است که مردم در جامعه اسلامی نباید اسراف کنند باشند. چون مردمان اسراف کننده، روی سعادت را نخواهند دید. فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی نیازمند دانستن اینگونه معارف در باره درست مصرف کردن هستند. از این رو والدین در تربیت اقتصادی در بخش مصرف این ویژگی‌ها در باره درست مصرف کردن را به فرزندان اطلاع رسانی کنند تا آنان با دانش و آگاهی از چگونگی مصرف در نگرش اسلام، قناعت را فضل بدانند و با بهینه مصرف کردن، سرمایه را برای کار و کارآفرینی به کارگیرند. این حدیث تکلیف دیگری را هم تعیین می‌کند و آن این که افزون بر مکلفان فرزندان مسلمان نیز از این معارف آگاه شوند و خود را با درست مصرف کردن برای نقش آفرینی در اقتصاد مولد آماده کنند. والدین وظیفه شرعی دارند که فرزندان خود را با معرفت‌بخشی از دیدگاه دین به اقتصاد و خرج و مصارف آگاه کنند و به گونه‌ای پپرورانند تا فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی با علم و آگاهی از نگرش دین سرمایه‌ای که با رنج بدست آورده را تلف نکنند. با معرفت‌بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان توانمند می‌گردند از سرمایه‌های خود به درستی استفاده نمایند.

نتیجه

یافته‌های این نگارش نشان می‌دهد که معرفت‌بخشی نقش مهم در تربیت به خصوص تربیت اقتصادی دارد. برای این که تربیت بر پایه باورها و شناخت‌ها سامان می‌یابد. بدون معرفت درست اقتصادی، تربیت اقتصادی نیز امکان پذیر نخواهد بود. چون تربیت بدون پشتوانه علمی و معرفتی، سست و بی‌بنیاد است. این گونه تربیت صفات مثبت، توانمندی و قدرت به انسان نمی‌دهد. چون دانش اقتصاد و شناخت از رویدادهای اقتصادی است که با تمرین به صورت صفات پدیدار ظاهر می‌گردد و پس از آن که شناخت‌ها به صورت ملکه و صفات پایدار درآمد و با مهارت‌های اقتصادی همراه شد تربیت اقتصادی محقق می‌گردد.

در فرایند این تحقیق وظایف تکلیفی معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان را آیات و روایات و سیره عقلا به خوبی اثبات نمود. ادله‌ی فقهی که بیان شد بیشتر بر معرفت‌بخشی در تولید، توزیع و درست مصرف کردن دلالت نمود. ادله‌ی روایی استناد شده در این باره از نگاه سندی صحیح، حسن، موثق و ضعیف بودند که ملاک کشف حکم احادیث صحیح است و ادله به کمک یکدیگر جایگاه معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از تولید گرفته تا توزیع کالا و خدمات و درست مصرف کردن را نشان می‌دهد. که والدین باید زمینه آموختن دانش اقتصاد و شناخت درست از تحولات اقتصادی و سپردن مسئولیت‌های اقتصادی را برای فرزندان فراهم آورند، تا با پیگیری مستمر صفات که بر پایه آن به ظهور می‌رسد واقعی و کارساز باشد، این صفات پایدار پس از آموختن علم و معرفت و تبحر در شناخت مسایل اقتصادی حاصل می‌شود.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در معرفت‌بخشی، تفاوت نمی‌کند که معرفت اقتصادی توسط خود والدین به فرزندان داده شود و یا والدین زمینه کسب معرفت اقتصادی را برای فرزندان فراهم سازند تا آنان بتوانند از مراکز مخصوص آن را فرا گیرند و سپس توسط والدین نهادینه گردد.

در اسلام یادگرفتن دانش و معرفت بر مسلمانان فرض شده است؛ آن وقت گسترش آن به همه‌ی دانش و معرفت‌ها و کارهای مورد نیاز جامعه امکان پذیر است. معرفت اقتصادی در

روزگار ما چنان اهمیت یافته که مشاغل نوین به مدد معرفت بخشی، شتابان جای مشاغل قدیمی و ناکارآمد را گرفته و آنها را از چرخه‌ای کسب و کار خارج نموده است. این مساله هشدار می‌دهد که فرزندان نظام اقتصادی و والدین که از معرفت بخشی فرزندان غفلت نورزند چون معرفت بخشی مزیت اقتصادی به ارمغان می‌آورد و هزینه‌ها را کاهش و بهره‌وری را بالا می‌برد و از طرفی وظایف فقیهان را سنگین تر نموده تا با موضوع شناسی به استخراج احکام آن بپردازند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که احکام وضعی کارهای اقتصادی که فرزندان به آن خواهند پرداخت حلال یا حرام بودن است که در مکاسب از آن سخن رفته است؛ ولی احکام تکلیفی والدین که فرزندان را برای کارهای اقتصادی تربیت می‌کنند و از جمله معرفت بخشی مباح است؛ ولی با توجه به شرایط و حکم ثانویه می‌تواند شامل وجوب، استحباب گردد. هرکدام از این احکام تکلیفی در روند تربیت اقتصادی بسته به نیازها و ضرورت‌های تربیتی فرزندان متغیر است.

یافته‌های این نگارش می‌رساند که با معرفت بخشی، فرزندان در عملکرد اقتصادی گرفتار حرام نمی‌گردد. از این رو بر والدین معرفت بخشی درست اقتصادی در تولید، توزیع و مصرف از باب ضرورت و حکم ثانویه واجب می‌گردد. چون همه‌ی والدین دوست دارند که فرزندانشان در کارهای اقتصادی عالمانه اقدام کنند. با تربیت اقتصادی فرزندان در مکان شایسته قرار گیرند.

از دست آوردهای این نگارش است که همه‌ی مسلمانان به خصوص والدین وظیفه دارند تا در راستای احیا و ترویج نگرش اسلام به اقتصاد تلاش نمایند و به فرزندان خود معارف اقتصاد اسلامی را بیاموزند و آنان را با معرفت بخشی اقتصادی در دایره نظام اقتصادی اسلام تربیت کنند تا فرزندان در کارکردهای اقتصادی شاخصه‌های اصلی اقتصاد اسلامی را مبنا قرار دهند. بر مبنای معارف دین والدین معرفت بخشی کنند تا تولید کالا و خدمات مطابق نگرش اسلام صورت گیرد، مانند حلال بودن کالا و خدمات، نافع بودن تولیدات و زیان نرساندن به طبیعت.

در توزیع نیز معارف دین توسط والدین معرفت بخشی شود تا فرزندان بر اساس این معارف کالا و خدمات را به درستی توزیع کنند؛ پرورش فرزندان امین، عادل، منصف، و رعایت کننده

حقوق مصرف‌کننده برای جامعه سودمند است.

معرفت‌بخشی از دیدگاه قرآن و حدیث در درست مصرف کردن برای تربیت اقتصادی از اهمیت ویژه برخوردار است. در مصرف نیز معارف دین باید همواره ملاک باشد مانند حلال بودن، اسراف نکردن و تنها مصرف‌کننده نبودن، چون در نگرش دین هر مصرف‌کننده‌ای باید در تولید یا توزیع نقش ایفا کنند و فرزندان بیاموزند که مخارج خود را بر دوش دیگران انداختن نکوهش شده است. اگر با معرفت‌بخشی تنها معارف همین حدیث فرهنگ‌سازی شود بخشی اعظم اهداف تربیت اقتصادی حاصل شده است.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، قم، دارالقرآن الکریم، ۱۳۷۳ش.
- نهج البلاغه، شرح صبحی صالح، قم، دارالهجرة، ۱۴۱۲ق.
- ابن شعبه حرانی، تحف العقول، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، دوم، ۱۴۰۴ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار الفکر للطباعة، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ق.
- ارسطو، سیاست، ترجمه حمید عنایت، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۵۸ش.
- ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، بیروت، دار احیاء التراث العربی، اول، ۱۴۲۱ق.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین، المکاسب، قم، مجمع الفکر الاسلامی، اول، ۱۴۱۹ق.
- توانایی فرد، حسن، فرهنگ تشریحی اقتصاد، تهران، شرکت نشر و اطلاع رسانی جهان رایانه امین، ۱۳۸۵ش.
- جوادی آملی، عبدالله، معرفت شناسی در قرآن، تهران، اسراء، سوم، ۱۳۸۴ش.
- حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل البيت، اول، ۱۴۰۹ق.
- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر، خلاصة الاقوال، تحقیق، مؤسسه نشر الفقاهة، قم، مؤسسه نشر الفقاهة، اول، ۱۴۱۷ق.
- خلیلی، نصرالله، اصول علم اقتصاد، قم، موسسه انتشارات آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۳ش.
- راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان، بیروت، دارالعلم، اول، ۱۴۱۲ق.
- رجایی، سید کاظم، معجم موضوعی آیات اقتصادی، قم، موسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۸۶ش.
- صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، دوم، ۱۴۰۴ق.
- _____، معانی الاخبار، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۳۸ش
- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، پنجم، ۱۴۱۷ق.
- طبرسی، ابی علی فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۸ق.
- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، محقق، حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی، سوم، ۱۳۷۵ش.

وظیفه معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه قرآن و حدیث □ ۹۳

طوسی، محمد بن حسن، **اختیار معرفة الرجال** (رجال کشی)، تحقیق، مهدی رجائی، قم، مؤسسه آل‌البت، ۱۴۰۴ق.

_____، **الفهرست**، تحقیق، جواد القیومی، قم، نشر الفقه، اول، ۱۴۱۷ق.

_____، **الرجال**، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، اول، ۱۴۱۵ق.

_____، **الاقتصاد فیما يتعلق بالاعتقاد**، بیروت، دار الأضواء، ۱۴۰۶ق،

عاملی، حسن بن زین‌الدین، **معالم‌الدین و ملاذ‌المجتهدین**، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۵ش.

فتح‌الله، احمد، **معجم الفاظ‌الفقه‌الجعفری**، قم، فقه‌ائمه اطهار، دوم، ۱۴۳۶ق.

فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، قم، دارالهجره، دوم، ۱۴۰۹ق.

قاضی، عبدالعزیز بن البراج، **المهذب**، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۶ق.

قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله، **الخرايج و الجرائح**، قم، مؤسسه الامام‌المهدی، ۱۴۰۹ق

کلینی، محمد بن یعقوب، **الكافی**، تصحیح، غفاری، تهران، دارالکتب‌الاسلامیة، سوم، ۱۳۸۸ق.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، **بحارالانوار**، بیروت، مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ق.

مداح، مجید، **بیکاری و بزهکاری در ایران: تحلیل نظری و تجربی**، فصلنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ۱۳۹۰، شماره ۲۸۶، ص ۱۶۶-۱۳۷.

مریدی، سیاوش و نوروزی، علیرضا، **نویسنده همکار، فرهنگ اقتصادی**، تهران، مؤسسه کتاب‌پیشبرد، ۱۳۷۳ش.

مطهری، مرتضی، **مجموعه آثار**، قم، صدرا، ۱۴۱۹ق.

مفید، الامالی، تحقیق: حسین‌الاستاد ولی، علی‌اکبر الغفاری، بیروت، دار المفید، ۱۴۱۴ق

نجاشی، احمد بن علی، **رجال‌النجاشی**، تحقیق، شبیری زنجانی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی،

۱۴۱۶ق.

